

Mehman HƏSƏNLİ

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

2019-cu ilə nəzər saldıqda Azərbaycan da kitab halında, çap mətbuatında və saytlarda dərc olunmuş esse materiallarının həcmi kifayət qədər genişdir.

Akademik İsa Həbibbəylinin elmi problemə toxunan, akademik düşüncə və sərbəst şeir intonasiyası ilə qələmə aldığı esseləri cari ildə də işıq üzü gördü. Bu baxımdan akademik 2019-cu ildə çap olunmuş "Fərqli baxış" kitabında forma etibarilə yeni və maraqlı məzmunla malik yazıları çap olunmuşdur.

Akademik Kamal Abdulla isə həmkarı İsa Həbibbəyliyə ithaf etdiyi "Mənim Füzulim" kitabında böyük şairimiz Məhəmməd Füzulini geniş İntibah mədəniyyəti kontekstində təqdim edir. Onun poeziyasındakı müxtəlif detallarla bağlı müqayisəli qənaətləri də məhz bu aspektdədir. Silsilənin başlıqlarını xatırlayır, səsləyir və inanır kimi adlandırır. Füzulinin məhz Kamal Abdulla tərəfindən yaradılmış obrazı təəssüratı yaradır. O, sanki bir nöqtədə duraraq Füzulinin yazdıqları ilə həyatının kəşifinə nöqtəsini izləməyə çalışır.

Füzuli silsiləsi ilə yanaşı, cari ildə akademik Kamal Abdullanın illər boyu davam edən "Əvvəl-axır yazılanlar" silsiləsinə də davam etdirdiyinin şahidi olduq. Bu yazılarda o, qısa, fragmentar şəkildə müxtəlif hadisələrə, yazılanlara, özünün yazdıqlarına şərh verir.

Azərbaycanda esseistikanın inkişafında bu janrın dünya səviyyəli nümunələrinin dilimizə tərcüməsi əhəmiyyətli rol oynamışdır. İndiyə qədər keyfiyyət amilini heç bir zaman ikinci plana salmayan "Dünya ədəbiyyatı" jurnalının 2019-cu ili üçün ilk sayı esseyə həsr olundu. Ölkəmizdə filoloji esseistikanın inkişafı baxımından bu nəşr çox ciddi əhəmiyyətə malikdir. Dərgidə toplanan materiallar bu janrın şedevrləri siyahısına daxildir. Burada təsadüfi mətn tapmaq qeyri-mümkündür. Səlim Babullaoglu, Seyfəddin Hüseynli, Cavanşir Yusifli və Qismət tərcümələrinin yer aldığı "Dünya ədəbiyyatı" dərgisinin Esse sayı həm mətnlərin, həm də onların tərcüməsinin keyfiyyəti baxımından tədqiqatçıya nəşirdir.

"Ədəbiyyat qəzeti"nin səhifələrində esse janrının nümunələrinin çapı ildən-ilə daha da artır. Bu prosədə qiymətli esse mətnlərinin yaradıcısı olan qəzetin baş redaktoru Azər Turanın mühüm xidmətləri vardır. Cari ildə də onun vətənin taleyüklü məsələlərinə həsr olunmuş yazılarını oxumaq mümkündür. Azər Turan tədqiqatçı kimi ədəbiyyatımızın, sənətimizin tarixi səhifələrini ənənəvi təqdimatdan fərqli, özünəməxsus dildə oxuculara çatdırmağa çalışır. Onun Məhəmməd Hadi haqqında "Heykəl diləmə, heykəli-qəbrimdir o əflak", Məhəmməd Biriya-

haqqında "Təbrizin qarğınmış şairi - Biriya...", "Unutmamaq haqqı - yaxud "Yoxdur həvəsim" şeirinin doğurduğu intibalar", "Fərman Kərimzadə - böyük sözdən və böyük ağrıdan yığılan adam...", "Zəki Vəlidi Toğan mifi" yazıları böyük maraqla qarşılandı. "Fizika və lirika" konfransının təəssüratları kimi yazılmış "Qızıl orta..." essesi, əslində, müəllifin uğurlu mərəzəsi, problemə elmi baxışını ifadə edir. Tanpınarın şeirində Eynşteyn cazibəsinin elementləri, Evrettinin paralel dünyalar anlayışının ədəbiyyata gəlməsi və s. kimi nümunələrlə humanitar düşüncə ilə texniki yüksəlişlərin kəşifən nöqtələri bəlli edilir. "Poeziyamızın mifi - "Həpsi rəngidir" yazısında Səməd Mənsurun da yer aldığı 1926-cı ildə Ədəbiyyat cəmiyyətində çəkilən foto ilə "Həpsi rəngidir" şeiri arasında miflik bağ çözülür. Müəllif şeirin taleyi ilə Səməd Mənsurun və onun şəkildəki qələmdaşlarının bir çoxunun acınacaqlı sonu arasında əlaqələri araşdırır.

Müasir elektron zamanın meydana çıxardığı mexanizmlər bir sıra ənənəvi dəyərləri, formaları tarixşünaslığın predmetinə çevirir. Virtual məkan, sosial şəbəkələr yeni özünüifadə məkanlarını təqdim edir. Mətnin təqdimi baxımından virtual məkanda feysbuk aparıcı sosial şəbəkədir. Burada yazılanlar (ədəbiyyat baxımından) janrını müəyyən etmək, hər hansı təhlil mexanizminə cəlb etmək ətrafında düşünmək zəruridir. Bu işdə ilk böyük addımı Rəşad Məcid atdı. O, 2018-ci ilin sonundan feysbuk statuslarını "Qələmsiz yazılanlar" adı ilə silsilə şəkildə "525-ci qəzet"də yayımlamağa başladı. 2019-cu il boyu davam edən bu prosesin nəticəsində eymədlil kitab çap olundu. Statusları kitab halında çap etməklə bağlı müxtəlif qələm adamları tərəfindən fikirlər səslənsə də, bunu ilk dəfə Rəşad Məcid etdi. Status-esse, sms-esse anlayışları da düşünürəm ki, bu janrın yeni və müəllif tərəfindən orijinal adlandırılmadı. Akademik İsa Həbibbəyli kitab yazdığı əhatəli ön sözündə bu yeni janrın mahiyyəti və funksionallığı barədə aktual və maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür.

"Qələmsiz yazılanlar" Rəşad Məcidin, məcə, bütün tərəfləri ilə cəmiyyətə təqdimatıdır. Silsilənin kitab halında yayımlanmış hissəsi iki yerə bölünür: status essələr və sms-essələr. Rəşad Məcid 10 ildə (2009-2019) yazdığı statusları status-essələr adı ilə təqdim edib.

Kitabın ikinci hissəsini təşkil edən sms-essələr isə akademik İsa Həbibbəylinin də qeyd etdiyi kimi, romanın eskizlərini xatırladır. Rəşad Məcid "Qələmsiz yazılanlar"la ilk dəfə olaraq bir çoxunun tərəddüdi etdiyini cəsarətlə gerçəkləşdirdi.

"525-ci qəzet" 20 Yanvar şəhidi, qısa həyatı olmasına baxmayaraq (cəmi 21 il) mənalı bir ömür yolu keçmiş Ülvi Bünyadzadənin 50 illik yubileyinə həsr olunmuş esse müsabiqəsi keçirdi.

Filologiya elmləri doktoru Almaz Ülvi Binnətova şəhidimizin 50 illik yubileyi münasibətilə özünün "Ülvimə bir məktub yazdım" məqalələr toplusunu təqdim etdi. Kitabda Ülvi Bünyadzadəyə həsr olunmuş, onun həyat yolunu, mübarizəsini işıqlandıran "Yaman darıxıram, Ülvi!", "Mənim Ülvi dünyam bir ayrıdır", "Ülvim mənim, gəncliyim mənim" esseləri yer almışdır.

Şair Qəşəm Nəcəfzadənin "Suyu seyr edən ağacın yuxusu" esselər kitabında müəllif uşaqlığını, gəncliyini xatırlayır, gördüyü, rastlaşdığı problemlər, tanıdığı qələm adamlarını yada salır. Kitab toplanan yazıların mövzuları rəngarəng olsa da, olduqca maraqlı və şirin təhkiyəsi bu kollajı uğurlu şəkildə bir nizama salır. Bu yazılarda poeziya ruhu var, müəllif hər abzasında özünün şair olduğunu xatırlayır və xatırladır. Struktur etibarilə bu essələr tamamlanmış hekayə-

lər və ya hansısa romanın parçaları xarakterindədir.

Azərbaycan esse janrında məktəb yarada biləcək nümayəndələrdən biri professor Rüstəm Kamalın yazıları hər il olduğu kimi, bu il də silsilə şəkildə dövrü mətbuatda çap olundu. Müəllifin mətnlərinin yazılma texnikasının özliyi yanaşdığı obyekt - sənətkarı hər hansı bir detal vasitəsilə çözmə cəhdləri ilə müəyyənləşir. Məsələn, "Şairin tüfəngi" yazısında XVIII əsr Azərbaycan mühiti və Molla Pənah Vaqifin həyatı müəyyən detal - tüfəng vasitəsilə çözülür. "Əlyazma magiyası" yazısında Cəlil Məmmədquluzadənin personajları və əlyazma mətnləri münasibətlərindən danışılır. "Əbdürrəhim bəyin cənnət səyahəti. Tiflis" essesinde faktlar və müəllifin yozumları vasitəsilə məkanın - Tiflisin Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin taleyində yeri şərh edilir.

Rüstəm Kamalın "Razyezd" essesinde də bu detalın bədi əsərlərdə işlənməsi və onun mifoloji mənə qatna emilir. Müxtəlif bədi əsərlərdə dəmir yolu stansiyası - razezd və burada işləyən yol nəzarətçisi, onun kiçik gözetçi məntəqəsi maraqlı assosiasiya doğurur. Demir yolu özü də sonsuzluq, əbədiyyə, bəzən də ayrılığı ifadə edən miflik qata malikdir. Çingiz Aytmatovun Sarıözək çölü və bu ucu-bucağı görünməyən çöldəki Boranlı razezdi, məcə, Rüstəm Kamalın ifadə etdiyi mətləbin mərkəzində durur. "Akademik akvapoeitikası" yazısında akademik İsa Həbibbəyli doğulub böyüdüyü coğrafi kontekstdə, Arpaçay sahilindəki Danzik kəndi ilə əlaqədə təsvir edir. Müəllifin akademik İsa Həbibbəylini su-çay kodu ilə təqdimi də yerində və düz tapılmış paraleldir.

Filologiya elmləri doktoru Cavanşir Yusiflinin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə il boyu bir kitab həcmində ciddi nəzəri əhəmiyyət kəsb edən filoloji yazıları dərc olundu. Bu essələrdə Azərbaycan ədəbiyyatı klassik sənətkarlarından başlayaraq çağdaş müəlliflərə qədər sərf-nəzərdən keçirilir. Müəllifin "ayb-Kitab" layihəsində çap olunmuş "Mətn. İşarə. Məna" kitabı da Azərbaycan filoloji fikrinin ciddi mənbələrindən birini təşkil etməyə layiqdir.

Cavanşir Yusiflinin 2018-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə başladığı "Formanın müqəddəs siri" silsiləsinin davamı olan Mirzə Ələkbər Sabir haqqında yazıda böyük şairin özündən əvvəl və sonra yaranan ədəbiyyat kontekstində yerindən bəhs edilir.

Hər hansı düşüncənin janr qəlibində doğulması prosesini Cavanşir Yusifli "Bədi mətnin janr ölüşü" yazısında təhtəşür hadisəsi, qeyri-iradi gücün təntənəsi olduğunu bildirir. Azərbaycan və dünya poeziyasının mətnləri bir labirintin içində yazıda uğurla dövrə vurur. Burada Musa Yaqub da, Leo Butnaro da var. Poeziyanın yaranma məqamının zaman və məkandan asılı olmayaraq ortaqlıq kəsb etməsi bu labirintdə uğurla təsvir olunur. Müəllif sənətkarın əsərinin janr ölçüsünün müntiqdən daha çox, duyum hadisəsi olması qənaətinə gəlir.

Cavanşir Yusiflinin "Mirzə Cəlil məqamı", "Piano dilləri, yaxud Bəxtiyar Vahabzadə eşqə dair", "Bədi mətnin möhtəşəm tənalığı", "Qırkıncı qapıya yazılan şeirlər", Lirika mətnin identifikasiyası, yaxud operativ mətn modeli", "Filoloji fantaziya - şeirin və nəsrin zamanı" kimi yazılarında ədəbiyyat tariximiz fərqli fikir paradigmasında təhlilə cəlb edilir.

Niyazi Mehdi esseistikasında fəlsəfi meyarlar aparıcılıq təşkil edir. Onun "Janr kodlarının törətdiyi iki Azərbaycan" yazısında ötən əsrin əvvəllərində tənqidi realistlərlə romantiklər arasında yaranan, sovet dövründə düşmənçilik kimi təqdim edilən iki paralel fikir axımına və onların ideoloji fərqlərini müasir baxışla ifadə edir.

Müəllif "Nəsimi mistikasının doğduğu filosoflərdən" yazısında Nəsimiyə və onun irsinə, düşüncələrinə filosoflara istinad edərək şərh edir. "Rəsul Rzanın "Rənglər" silsiləsi haqqında yazdığı "Rəsul Rzanın "Rənglər"i və lallıqdan qurtulmaq problemi" müasir esseistikanın maraqlı nümunələrindən biridir.

Gənc şair Fərid Hüseynin Vaqif Səmədoğlunun "Sandıq şeirləri"ne yazdığı essədə dua ritualının mahiyyəti üzə çıxır, həmin ayın yazının mahiyyətinə hopub. Müəllif Vaqif Səmədoğlunun suallarla dolu şeirlərinin mahiyyətinə varır, cavabı çətin tapılan, bəlkə də tapılmayan sualların niyyətini aydınlaşdırmağa çalışır...

Fərid Hüseynin "İzdirab və şeiri", "Şeirin Tanrı tərəfi" yazılarında da xarakteri vardır.

Azərbaycan yeni nəsəl esseistika məktəbi funksiyasını icra edən strukturlardan ən önəmli "sim-sim.az" mədəniyyət portalıdır. Esseistika baxımından daha çox dünya filoloji fikrinin tərcümələrini yayımlayan portal uğurlu ədəbiyyatşünaslıq dərslidir. Bu işin qurulmasında portalın baş redaktoru şair, esseist Qismət əsas fiqurdur. Onun özünün də cari ildə tərcümələri (təkcə "Dünya ədəbiyyatı" dərgisinin "Esse" sayında bir kitablıq tərcümə materialı yayımlanmışdır), ədəbiyyatın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş esseləri dərc olunmuşdur.

Hər il olduğu kimi, 2019-cu ildə də "Ədəbiyyat qəzeti"nin saylarında yazıçı Nərgiz İsmayılova (Nargisin) ardıcıl yazılarla çıxış etdi. Bu mətnlərdə poetik məzmun və formanın elementləri həlledicidir. Sanki sərbəst şeir kimi yazılıb:

Yosunlaşır saçlarım,
İrmaqlaşır göz yaşlarım...
Balıqlar üzür ruhumda...

Bütün qızıl balıqlar çarəsiz qalır diləklərim qarşısında...

Cari ilin aktiv esse yazarlarından biri olan gənc ədəbiyyatşünas Ülvi Babasoyun mətnlərində filoloji fəhmlə bədi təxəyyül elementləri uğurla birləşir. "Gülün yuxusu" yazısında müəllif tədqiqat predmeti kimi seçdiyi Nazim Hikmətdən, Faiq İsmayılovdan özünün şəxsi həyat mətninə uğurlu keçid edir. Gülün (müəllifin qızı) yuxusu gətməsi üçün atasının göstərdiyi çaba yazının məğzində çevrilir və müəllif təhkiyəsinə özünün də obraz kimi çıxış etdiyi hekayə mətnini xatırladır.

"Səsin sükutu" yazısı Faiq İsmayılovun "Bənövşə" şeirinin alternativ nəsr proyeksiyasıdır. O, təkcə şeiri təhlil, təqdim etmir, onun müəllifinə məlum olan və olmayan detalları bir arxeoloq kimi aşkara çıxarır. Buna bənzər yanaşmanı biz "Şairin Tanrıya göndərdiyi elçi" yazısında yenə də Faiq İsmayılovun "Yağma, qar" şeirinin təhlilində görə bilirik. "Vaxtın paradoksal inkarı", "Yenidən qovuşmaq üçün", "Bizi kim apardı şeirində oyun estetikası" yazıları Faiq İsmayılov haqqında uğurlu mətn kollajı yaradır.

Bundan əlavə, cari ildə İlqar Kamilin "Heyatın məhrəm yerləri haqda", Tural Turanın "Tanrının önündə sözün daş yuxusu", "Hilallı yaylıq", Əli Həsənlinin "Xanəmirin "Amerika türkləri" əsərinə", İmir Məmmədlinin "Şehrli üzük", "Ar" və "Cinayət", Rəmil Əhmədinin "Ədəbiyyat idarə olunan yuxudur", Cahaxanım Seyidzadənin "Həyat qısa, quşlar uçur...", Hədiyyə Şəfaqətin "Müəllif-zaman içində gözəlmələr", Kərəmət Böyüçölün "Bu nişanda atam", Səbə Yunusovun "Qanayan yaraların fəryadı", Rəvan Cavidin "Quyunun dibindəki şeytan", Simran Qədimin "İşığa toplaşanlar", Sərraf Balaxanın "Sirlərin sərgüzəşti", Əli Şirin Şükürülünün "Böylə söylərdi Zərdüşt" esseləri müxtəlif mətbu orqanlarda dərc edilmişdir.